

Hadtörténet csaták nélkül

Bagi Zoltán Péter: A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek.

Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2011. 523 oldal.

Nemrégiben, az egyik kurzusom témakiosztásakor felmerült a kérdés, miként írhatunk egy háborúról anélkül, hogy kitérnénk annak főbb eseményeire, bemutatnánk a jelentősebb összecsapásait, vagy részletesebben elemeznénk egy-egy csata hadmozdulatait. A hallgatók közül többen is meglepődtek, hogy a hadtörténet alatt nem csupán a hadakozás vizsgálatának klasszikus módját érthetjük, amelynek során a fegyverzet és ezzel párhuzamosan a stratégia és a taktika folyamatos változásait próbálják egyre alaposabban megismerni. Habár az ilyen irányú kutatások eredményei elengedhetetlenek a háborúk és így a politikai események történetének lehetőség szerinti rekonstruálásához, a munkának itt nem szabad megállnia, hiszen mindezeket szélesebb kontextusban is el kell helyezni. Észre kell vennünk, hogy milyen motívumok álltak a harci események háttérben, illetve mik voltak azok következményei. Az ilyen irányú újabb kutatások már nemcsak a szűken vett hadakozásra szorítkoznak, hanem kiterjesztik figyelmüket a társadalom, a gazdaság és a mindennapok jelenségeire is, amelyek döntően befolyásolták a konfliktusokat. Az új területek új forráscsoportok bevonását, azok pedig új módszerek alkalmazását követelik meg, amint arra Pálffy Géza 2006-os programadó cikkében¹ is felhívta a figyelmet. Bagi Zoltán Péter most bemutatásra kerülő könyvében ilyen új iratanyagok új szemléletű feldolgozásával mutatja be a Habsburg császári és királyi hadsereg felépítését, működését és viszonyait a 16–17. század fordulóján lezajlott tizenöt éves háborúban.

A korban csak nagy török háborúként emlegetett konfliktus több szempontból is fontos eseménye volt a magyar és az európai történelemnek. Ahogy arra Bagi már a mű első fejezetében rámutat, a Habsburg Birodalom passzív külpolitikája ekkor változott meg az Oszmán Birodalommal szemben: agresszívabb, támadóbb lett, hogy útját állhassa a további előrenyomulásnak. A Porta ellen felsorakozó keresztény hatalmak nemzetiségüket tekintve rendkívül színes képet mutattak, ami a felállított hadseregek összetételében (a tisztikar és a katonák esetében) is megmutatkozott. A hadakozás terhei azonban még ennél is szélesebb körben oszlottak meg, hiszen sok állam, ha csapatokkal nem is, de pénzzel mindenképp hozzájárult a török elleni küzdelemhez. Ez is jól mutatja, hogy a tizenöt éves háború rendkívül jelentős összeurópai esemény volt. A magyarországi

¹ Pálffy Géza 2006: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. *Hadtörténelmi Közlemények* (119.) 2. 538–559.

hadszintére küldött, a korábbinál nagyobb létszámú hadseregekben egyre komolyabb szerep jutott a löfegyverrel felszerelt zsoldos katonáknak, illetve a tüzérségnek, amely változások rávilágítanak arra, hogy ez a háború a hadügyi forradalomként ismertté vált – később ismertetendő – elmélet tükrében is fontosnak bizonyult. Új elemként jelent meg a közvélemény egyre részletesebb tájékoztatása is, amely a szerző szerint egyfajta kommunikációs forradalom kezdete volt. A háború során készült jelentések és hadinaplók nyomtatásban való megjelenítése a propaganda eszközének számított, ezek segítségével mindig újabb támogatást lehetett szerezni a növekvő költségek fedezéséhez. A háborút lezáró béke ugyancsak jelentős határként kezelendő, hiszen ebben címezte először a szultán a Habsburg uralkodót császárnak, elismerve ezzel, hogy a keresztény hatalom (közel) egyenrangú az oszmán Portával. A harcoknak azonban óriási ára volt, amit leginkább a magyar lakosság fizetett meg. A hódoltság kezdeti időszakának hadjáratai nem okoztak olyan veszteséget, mint ez a háború, amelynek során évente vonultak föl egymás ellen a szembenálló felek hadai. A nyomukban járó pusztítás miatt a magyarországi településhálózat a hadiutak, azaz a nagyobb folyók mentén rendkívül megritkult. A magyar népesség is erőteljesen megcsappant, ami a későbbiekben a nemzetiségek arányának növekedéséhez vezetett. Mindezek tehát jól mutatják, hogy a tizenöt éves háború jelentős korszakhatár, amelyet mindenképpen kutatni kell.

A kora újkor történetével foglalkozók számára nem ismeretlen Bagi Zoltán Péter neve, aki már hosszú évek óta kutatja a Német-római Császárság és a Magyar Királyság történetét. Vizsgálódásai elsősorban a tizenöt éves háború császári és királyi hadseregére, annak felépítésére, szervezetére és ellátottságára fókuszáltak.² Ezt jól kiegészítették azok a munkái, amelyek (a magyar történettudományban korábban csupán marginálisan érintett) birodalmi gyűlések rendelkezéseit és azoknak a török elleni határvédelemre gyakorolt hatását helyezték a középpontba,³ árnyalva ezzel a kutatások addigi eredményeit. Tudományos munkái mellett komoly szervező tevékenységet is folytat. Az elmúlt években útjára indította azt a PhD-konferenciasorozatot, amelynek célja, hogy a kora

² Bagi Zoltán Péter 2001: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények* (114.) 2–3. 391–444; Bagi Zoltán 2008: Vázlat a császári haderő élelemellátásáról a tizenöt éves háború időszakában. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mihály (szerk.): *Tudomány és hagyományörzés*. (Studia Agriensia 26.) Eger, 103–119; Bagi Zoltán Péter 2008: Zsold és megélhetés. A német gyalogság a tizenöt éves háború időszakában. *Korall* (9.) 33. 5–21; Bagi Zoltán Péter 2008: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában. *Hadtörténelmi Közlemények* (121.) 2. 355–402.

³ Bagi Zoltán 2001: Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. *Világtörténet* (23.) 1. 81–87; Bagi Zoltán 2007: „Egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig”: A töröksegély kérdése és az 1597–1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. *Századok* (141.) 6. 1455–1481; Bagi Zoltán 2008: A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború. In: Berecz Máttyás – Veres Gábor (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. (Studia Agriensia 27.) Eger, 247–259.

újkori magyar történelemmel foglalkozó, ám még tudományos fokozattal nem rendelkező kutatók számára előadási lehetőséget teremtsen.

Jelen munkája részben korábbi kutatásainak összefoglalása, amely azonban nagymértékben kiegészült újabb vizsgálatainak eredményeivel. Ehhez rendkívül széles szakirodalmi, valamint hazai és külföldi forrásbázisra támaszkodott. Utóbbiak közül külön ki kell emelni az Osztrák Állami Levéltár Hadügyi Archívumában található Bestallungokat, azaz a katonai javadalmazások, kinevezések vagy összeírások jegyzékeit, amelyek rendkívül értékes adatokat őriztek meg a korabeli hadsereg tisztikaráról, a különböző csapattestek összeállításáról és felszereléséről. Emellett természetesen számos egyéb irattípust is felhasznált, amelyek segítségével jól rávilágított a hadsereggel kapcsolatos társadalmi és gazdasági jelenségekre, nem is beszélve a zsoldosok és a katonai táborok többi lakójának életkörülményeiről.

A könyv borítóján stílusosan Johann Jacob von Wallhausen *Kriegskunst zu Fuß* című hadtudományi munkájának 1971-es reprint kiadásából származó metszet látható. A mű igen terjedelmes, ám megfelelően tagolt és logikusan felépített, így jól érthető és következetes. A könyv húsz fejezetre és további alfejezetre oszlik, ezeket olvasva a katonák felfogadásától, azok hadszíntérre vonulásán keresztül juthatunk el addig, hogy a hadjárat végeztével (jobb esetben) miként bocsátották el őket. A főszöveget egy részletes, harminc táblázatból álló függelék követi. Ebben főként a seregek, csapattestek létszámát, zsoldját foglalja össze a szerző, de találunk olyan táblát is, amelyben a hadak által okozott károk mértékét tünteti föl. Ezt a rövidítések, a felhasznált források és szakirodalom jegyzéke követi, a kötetben való tájékozódást pedig egy alapos névmutató segíti. A pozitívumok ellenére azonban a könyvben több szerkesztési hiba is előfordul (nem egységes betűtípus, a fejléc és a főszöveg néhol zavaró közelsége stb.), amelyek sajnos csökkentik a kötet esztétikai értékét. Ezek legnagyobb számban a függelékben szereplő táblázatokban találhatók; habár néhol igencsak szembeötlők, szerencsére nem mennek az érthetőség rovására.

Bagi a bevezetőben ismertetett eseménytörténet és a tizenöt éves háború fontosságát bemutató első fejezetet követően áttekinti a témájára vonatkozó legfontosabb szakirodalmat. Ez egyrészt megkönnyíti más kutatók feladatát, másrészt rávilágít arra, milyen sokféle szempontból lehet megközelíteni ezt az eseményt. Kiemeli a külföldi történettudományban meglévő főbb tendenciákat, amelyek mellé a hazai vizsgálatok csak nagy késéssel kezdtek felzárkózni. A német történetírásban már a II. világháborút követően elkezdték összehangolni a különböző kutatási területek munkáját, aminek révén teljesebb képet voltak képesek alkotni az egyes korszakok viszonyairól. Az angolszász történettudományban a Michael Roberts nevéhez fűződő hadügyi forradalom elmélete, majd Geoffrey Parker kritikája és kiegészítése lendítette fel és szélesítette ki a témára vonatkozó kutatást, amely azóta már a nemzetközi tudományosságban is újabb eredményeket hozott. Minderre némileg megkésve, jobbára csak a rendszerváltást követően reagált a magyar hadtörténetírás. Napjainkra azonban egyre több olyan hazai

munka lát napvilágot, amely a fenti külföldi eredményeket és módszereket is felhasználja. A kora újkorral foglalkozók közül ki kell emelni Kelenik József, Pálffy Géza, Sahin-Tóth Péter, B. Szabó János és Sarusi Kiss Béla kutatásait, amelyekre a szerző röviden ugyancsak kitér.

A mű a továbbiakban az alcíméül szolgáló hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek hármasság logikai egység mentén épül föl. E három elem egymással párhuzamosan van jelen, és hol az egyik, hol a másik domborodik ki jobban. A szerző célja, hogy a korabeli seregek legfontosabb strukturális jellegzetességei mellett rámutasson azokra a problémákra, amelyek szükségessé tették, hogy a császári udvar folyamatosan kísérletezzen a hadszervezet, a zsoldkifizetések vagy az ellátás modernizálásával.

A szerző a hadsereg bemutatását a létszám meghatározásának problematikájával kezdi, felhívva a figyelmet arra, hogy a korabeli források, néhány ritka kivételtől eltekintve,⁴ igen pontatlanul őrizték meg az ilyen jellegű adatokat, ami nagyban megnehezíti a seregek méretének pontos meghatározását. Ezt követően röviden kitér azokra a főbb fogalmakra, elnevezésekre, amelyek a kutatásai során felmerültek, és amelyeket történetírásunk a mai napig nem kezelt egységesen. Itt elsősorban a törzskar tisztségneveire hívja fel a figyelmet, amelyek a legtöbb esetben nem adhatók vissza megfelelően magyarul, így a mű során következetesen az eredeti német elnevezéseket használja. Habár ezek tisztázására mindenképpen szükség volt, úgy vélem nem kellett volna egy külön (meglehetősen rövid) fejezetet szánni minderre. Talán alkalmasabb lett volna, ha a következő, a sereg vezető stábját részletesen bemutató fejezet elejére kerül, egy kisebb bevezető alfejezetként.

A hadsereg vizsgálatánál felülről lefelé, a tisztikartól a különböző fegyvernemekben keresztül a táborok kisegítő személyzete felé haladva ismerhetjük meg annak felépítését. A tisztségviselők és feladataik bemutatása különösen fontos, hiszen ezeken keresztül szembesülhetünk azzal, milyen hatalmas teher volt egy sereg életének, a tábor mindennapjainak koordinálása. A szerző külön kiemeli, hogy a tizenöt éves háború volt az első, amelynek során a császári vezetés elkezdte kijelölni azokat a főbb irányokat, amelyek mentén a későbbiekben kialakulhatott a modern hadsereg törzskara. Ekkoriban azonban még nem voltak ritkák a hatáskörbeli átfedések vagy összeütközések – ez utóbbiakat gyakran személyi ellentétek okozták. A hatékonyabb irányítás megvalósítása érdekében az udvar folyamatosan finomított, változtatott a tisztségekhez tartozó feladatkörökön, egyrészt, hogy elejét vegye a konfliktusoknak, másrészt, hogy javítsa az irányítás hatékonyságát.

A tisztek által vezetett hadsereg részletes bemutatását a szerző a gyalogság és lovasság korabeli formájának kialakulásával, harcmódorának ismertetésével kezdi, majd részletesen vizsgálja azok szolgálatát. A hazai történettudomány-

⁴ A szerző itt Nicolaus Gabelmann 1595. november 25-ei jegyzékét hozza példaként, amely az Esztergom ostromában részt vett keresztény haderő pontos létszámadatait tartalmazta. A csapattestek bemutatását a könyv végén található 1. és 2–2.g táblázatok segítik (371–374).

ban mindeddig példátlan részletességgel elemzi a zoldos katonaság felfogását, rendkívül széles forrásbázisra támaszkodva. Az iratok vizsgálata során nemcsak ismerteti, hanem össze is veti a különböző fegyvernemek eltérő viszonyait. Érdeemes például kiemelni a gyalogság és a lovasság Bestallung-jegyzékeit, amelyek rávilágítanak arra, hogy az előbbieket (még ha csak papíron is) sokkal egységesebb felfogadási és fizetési rendszerével ellentétben a lovasságnál nem találni általános koncepcióra utaló jeleket. Valójában mind a gyalogság, mind a lovasság esetében – az irányításukhoz hasonlóan – több, gyakran tartalmi átfedésben lévő dokumentum is érvényben volt, ami azt mutatja, hogy a tisztikar hatásköréhez hasonlóan ezeket is folyamatosan alakították.

A fentiekén túl a kor hadserege társadalmilag sem volt egységes, hiszen valamennyi társadalmi csoport képviseltette magát benne. Bagi az egyes fegyvernemek társadalmi összetételén túl kitér a táborok kiegészítő, kisegítő személyzetének a bemutatására is. Hazánkban csupán a legújabb vizsgálatok foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a Magyarországra érkező katonák Nyugat-Európa (vagy szűkebben, a Birodalom) mely részeiből érkeztek,⁵ illetve azzal, mi motiválta azokat az egyéneket, akik zsoldosként hadba vonultak.⁶ Ez utóbbi kérdésre eddig egyrészt a nyugaton nagy hagyománnyal rendelkező (például: Annales-kör) gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások, másrészt az ezt kiegészítő levéltári forrásokra támaszkodó vizsgálatok adtak lehetséges válaszokat. Bagi mindezek eredményeit együttesen alkalmazva világít rá a nemesség és az alsóbb néprétegek motivációira. Ezzel és a katonák képzettségével szoros összefüggésben árnyalja Perjés Géza azon elképzelését,⁷ miszerint a magyar frontra vezényelt külföldi seregek csupán a fosztogatóshoz értő, a társadalom lesüllyedt elemeiből toborzott rablóhadak lettek volna, akik harcértéküket tekintve sem álltak magas szinten.

Külön fejezetben tárgyalja Bagi a katonai táborokban tartózkodó nők helyzetét, akik – mint arra a szerző is rámutat – éppen olyan szerves részét képezték a hadsereg ellátó személyzetének, mint a férfiak. A hadtörténetben mindeddig csupán érintőlegesen szerepeltek, és általában a sereg morálját romboló, megtürt egyénekként tekintettek rájuk. Bagi kutatásai azonban bebizonyítják, hogy nem csupán ebben a minőségükben voltak jelen a táborokban. A korban ugyanis rendkívül elterjedt volt, hogy a katonák feleségestől, gyerekestől álltak szolgálatba, s a családtagok szintén kivették a részüket a tábori munkából. Habár a sok

⁵ Sarusi Kiss Béla 2008: Német katonák a 16. századi magyar végvárakban. A végvárakban állomásozó német katonák származási helye, motivációik. In: Bercz Máttyás – Veres Gábor (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. (Studia Agriensia 27.) Eger, 115–148.

⁶ Sahin-Tóth Péter 1999: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600). In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 453–465; Sahin-Tóth Péter 2006: Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon. In: Oborni Teréz (szerk.): *Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth*. Budapest, 365–391.

⁷ Perjés Géza 1967: Az Oszmán Birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356–1699). *Hadtörténelmi Közlemények* (14.) 2. 339–372.

tiltás, ami a rendtartásokban rájuk vonatkozik, azt bizonyítja, hogy igyekeztek szabályozni a helyzetüket, jelenlétük mégis tagadhatatlan. E társadalmi jelenségek szem előtt tartásával a korabeli hadviselésről sokkal komplexebb kép bontakozik ki előttünk: a katonáskodás a megélhetés egy elfogadott formájaként ezek szerint teljesen egybefonódott a mindennapokkal.

A hadsereg fizetését a felfogadásokhoz és a tábori élethez hasonlóan több szinten szabályozták. A zsold mértéke fegyvernemenként, beosztásonként vagy a tapasztalat függvényében is változhatott, és azt már a felfogadaskor megállapították. Ennek ellenére rengeteg probléma adódott a kifizetések körül. A kor gazdasági nehézségei természetesen kihatással voltak a zsoldosok életére is, hiszen az árak változása befolyásolta, mennyire tudták ellátni magukat (és családjukat) a szolgáltatért kapott pénzből. Köztudott, hogy az anyagi nehézségek következtében az udvar ritkán tudta rendszeresen fizetni katonáit, ami tovább nehezítette az amúgy sem könnyű szolgáltatást. Mindemellett folyamatosan számolni kellett a hadivállalkozók, az élésmesterek és más tisztek esetleges visszaéléseivel is, amelyek tovább károsíthatták a zsoldosokat. E nehézségeket csupán az érdekek kellően érélyes érvényesítésével, vagy a katonák esetében fosztogatással lehetett valamelyest ellensúlyozni. A cél mindenki (katonák, tisztek, hadivállalkozók stb.) számára a gazdasági érvényesülés volt, amelynek eszközei igen széles skálán mozogtak. Az érdekérvényesítést (fontossága ellenére) mindeddig nem kezelte kellő helyen történetírásunk; Bagi Zoltán munkájában azonban precízen bemutatja, hogy az a sereg toborzásától kezdve, annak egész fennállása alatt és annak minden szintjén működött. Ezt szem előtt tartva a későbbiekben más háborúk esetében ugyancsak érdemes lenne megvizsgálni, milyen formában találkozhatunk az érdekérvényesítéssel a hadseregekben, és azt is, mekkora súllyal esett ez latba más korokban.

A műben az érdekérvényesítés ábrázolása mellett a másik főbb tematika a hadszervezetben, az irányításban, illetve a gazdasági helyzet javítása érdekében tett folyamatos reformkísérletek bemutatása, ezek ilyen átfogó vizsgálata ugyancsak egyedülállóvá teszi Bagi Zoltán munkáját. Az eddigi történeti kutatások többsége ugyanis nem fordított kellő figyelmet arra, hogy a Habsburg-udvar – nyilvánvaló hibái mellett – szervezeti reformokkal is próbálkozott. A korban több olyan elképzelés is napvilágot látott, amely a felfogadás, illetve a leszerelés módjának szabályozását, a kiadások csökkentését, a visszaélések megakadályozását vagy az áremelkedések megállítását célozta meg. A könyvben több ilyen tervzet is szerepel, ezek jól mutatják, hogy az udvar igenis látta a problémákat, sőt törekedett azok megoldására, még ha néhány elképzelés ugyancsak messze állt is a valós alkalmazhatóságtól. E tervek közül általában a hadsereg szolgálati idejének csökkentésére vonatkozó módosításokat szokták kiemelni, amelyek célja a hadügyi kiadások csökkentése lett volna, hiszen ezáltal az udvar mentesült volna az elmaradt zsold és a leszerelésért járó összeg kifizetésének terheitől, és megkímélte volna azt a területet is a kiéléstől, ahol a sereget elbocsátás előtt megmustrálták. Az adott egységeket így később nem kellett volna nagyobb összegért újra felfogadni, és ellátásukat is ráterhelhették volna a fronthoz közeli

településekre. Habár ez az elképzelés hivatalosan nem valósult meg, néhány alakulat esetében kényszerűségből mégis alkalmazták. A szerző azonban rámutat arra, hogy ez a megoldás korántsem oldotta volna meg az udvar pénzügyi gondjait, és a ténylegesen alkalmazásban lévő gyakorlat gazdaságosabb volt, hiszen a hadak teljes kifizetése sosem történt meg, aminek nyertesei a hadivállalkozók, vesztesei viszont a katonák voltak. Az előbbieket ugyanis az udvar felhalmozódott adósságai ellensúlyozására címekkel és birtokokkal igyekezett kielégíteni, míg az utóbbiak kénytelenek voltak a vidék kifosztásából fenntartani magukat. A szerző a hadügyi forradalom tézisei felől megközelítve úgy véli, hogy e hadsereget a reformkísérletek ellenére sem lehet állandó katonaságként kezelni, ám a tizenöt éves háború alatt tett intézkedések révén a Habsburg Birodalom hadereje elindult azon az úton, ami a 18. század közepére a modern zsoldos sereg kialakulásához vezetett.

Bagi Zoltán kutatási eredményeit új szemlélet mentén dolgozta föl, amelyeket végül egy több szempontból is kiemelkedőnek mondható munkában adott közre. Kötetében a modern hadtörténetírás eszközeit felhasználva mutatta be a tizenöt éves háború császári és királyi hadseregét, a hadi események részletezése helyett a korabeli hadviselés komplexitására helyezve a hangsúlyt. Írásának legnagyobb érdeme, hogy a hadsereget érintő társadalmi és gazdasági jelenségek vizsgálatával rávilágított arra, hogy a háború nem mindennapi körülményei miként illeszkedtek a kor mindennapjaiba.

Vatai Gábor